

МЕСНЕ ПАРТИЗАНСКЕ ЈЕДИНИЦЕ

Месне партизанске десетине као оружане формације, односно јединице за извођење акције, помињу се још пре формирања Топличког НОП одреда, мада у Топлици оне добијају право значење тек по формирању Одрета, посебно пред крај 1941. године када су биле и најмасовније. У извештају Покрајинском комитету КПЈ за Србију, од 1. августа 1941. године, секретар ОК КПЈ за Ниш, између осталог, каже:

»... У току ове недеље није формиран велики број десетина. Али, је вршено учвршћивање постојећих, до сада их има око 50. Ове што су добијале конкретне задатке врло добро су се показале, једна је била самоиницијативна...«.⁷¹

Из тога се може закључити да је за формирање месних десетина и других борбених група за акције директиву дала КПЈ, јер је секретар ОК КПЈ за Ниш нашао за потребно да о томе говори у редовном извештају који шаље Покрајинском комитету КПЈ за Србију.

У Топлици, као претече месним партизанским десетинама, пре формирања Топличког НОП одреда биле су борбене групе које су изводиле акције на сечењу телефонско-телеграфских стубова, на прузи Дољевац—Житорађе и Прокупље—Мала Плана. Паљен је окупаторски сењак у Прокупљу, о чему се већ говорило. Формирањем Топличког партизанског одреда створени су повољни услови да се приступи организовању месних партизанских десетина у селима. Те месне партизанске десетине, поред тога што су организоване као војне јединице са командним саставом, добијају и задатак да организују прикупљање оружја и муниције. Захваљујући Ратку Павловићу Њићку и његовом искуству, који је добро познавао менталитет Топличана, месне партизанке десетине су се већ

²²⁷¹ Архив ЦК СК Србије, док. бр. 8453.

у самом почетку ангажовале и учествовале у оружаним акцијама, заједно са борцима Одрета, доста успешно. Њихово ангажовање је већ видљиво код разоружавања жандарма у жандармеријској станици у Житорађи.

Месне партизанске десетине биле су један од облика организовања за вођење партизанског рата. У условима вођења рата на југу Србије формиране су у готово свакој средини где су за то постојали услови, а дејствовале су на најразличитији начин: самостално, у саставу или у садејству са оперативним и другим партизанским јединицама. Биле су врло погодне за извођење диверзантских акција и дејства у непријатељској позадини, а имале су и друге функције, на пример снабдевање или одржавање реда на ослобођеној или полуослобођеној територији. Припадници месних партизанских десетина су доста коришћени као водичи партизанским јединицама, јер је познато да географских карти—секција није било, а мало ко је знао да се служи њима. Пример југа Србије је на делу показао велику погодност месних партизанских десетина за вођење партизанског рата и револуције због ефикасности и њихове вишеструке употребе.

Месна десетина је општеприхваћени назив за тај облик организовања, а проистекао је из чињенице да су формиране у селима (која су релативно мала), по засеоцима и сл. где се и није могло окупити више од десетак људи, бар у прво време када су партизанске јединице углавном формиране од људи који су већ били опредељени за НОП. Ту акцију на подручју Топлице носили су активисти КПЈ. У Прокупљу је у исто време, формирана месна партизанска чета, тј. јединица састављена од више десетина.

Подручје Топлице било је до краја 1941. године прекривено мрежом месних јединица које су извршавале разне борбене задатке, у почетку према налогу штаба Топличког партизанског одреда, а касније и самостално. Прва месна партизанска јединица у Топлици формирана је одмах након формирања Топличког партизанског одреда у селу Коњарнику.

Међутим, у Хроници села Коњарника, која је штампана 1957. године, каже се: »...Месна десетина у Коњарнику формирана је октобра 1941. године у кући Драгомира Беговића у саставу: Радоје Драгутиновић Роберт, Милован Ивановић Марко, Радивоје Кривокапић Пламенац и Мирко Шутовић.

Десетар је био Радоје Беговић, заменик Данило Мировић, политички делегат Радоје Драгутиновић, заменик Милован Ивановић и курир Миливоје Николић...»²²⁸⁾

Потом је формирано још неколико месних десетина у селима на Пасјачи и Белом камену и месна партизанска чета у Прокупљу.

Има спорења и око првог ангажовања месних десетина у оружаним акцијама. Према Војину Бајевићу Вуку то је било 28. августа 1941. године у селу Бублици, за обезбеђење приликом одржавања политичког збора. Вук каже: »... Крајем августа 1941. године, Пасјачка група (тада још није била чета) Топличког партизанског одреда дошла је у село Бублицу са намером да одржи збор. Тога дана је био црквени празник, Велика госпојина и по традицији на том месту окупљао се народ из свих околних села, па је била прилика да се чују и виде партизани. Ово тим пре, што је било доста села из овог краја у која партизани до тада нису долазили. Пошто је у Бублици већ постојао Бублички четнички одред на челу са Душаном Ђорђевићем Бубличким, ради веће сигурности и што безбеднијег одржавања збора, дати су посебни задаци групи од 10—12 активиста из села Добре Воде, који су тренутно били у саставу ове партизанске групе. Припадници ове групе били су наоружани бомбама и пиштољима. Овакве мере морале су бити предузете, јер је збор одржан у присуству преко 40 наоружаних четника на челу са војводом.

Група је свој задатак обавила беспрекорно. На основу задатка и циљева које су касније имале месне десетине, ова група активиста могла би да се сматра као претеча и зачетак постојања месних десетина, јер је била организована, наоружана, радила по задатку партизанске јединице и тог момента била у њеном саставу, а после обављеног задатка вратила се у село својим редовним пословима...»²²⁹⁾ Приликом извођења те акције активни партизани били су прикривени на прилазима селу. Затим су се месне партизанске десетине све чешће укључивале у оружане акције. Међутим, по другом документу, месне партизанске десетине ангазоване су и у нападу на жандармеријску станицу у Житорађи, 23. августа 1941. године. У тој акцији била је месна десетина из села Пасјаче и неколико

²²⁸⁾ Месне партизанске јединице у Јужној Србији 1941—1942. Зборник радова с научног скупа одржаног јануара 1982. у Нишу, Београд, 1986.

²²⁹⁾ Војин Бајевић Вук, »Месне партизанске јединице на Југу Србије 1941-1942«, стр. 119-120.

појединаца из еела Коњарника. Пре поласка у акцију разоружавања жандарма, Ратко Павловић Ћићко је припаднике месних десетина упитао: »Има ли ко да се плаши, да не жели да иде?« Сви су то одбили, чак и старији људи иако је требало доста пешачити. Војин Бајевић Вук има и ту примедбу, коју је изнео у књизи »Месне партизанске јединице у Јужној Србији 1941 — 1942«... »Познато ми је да су на жандармеријску станицу у Житорађи од бораца ван одреда, учествовали само Радоје Драгутиновић из Коњарника и Душан Вуковић са Пасјаче...«.²³⁰⁾ Поред тога, месне десетине су учествовале у низу акција, а од већих издвајамо: напад на Прокупље, 9. октобра 1941. године (прокупачка месна јединица), борбу против четника на Пасјачи, 12. и 13. октобра, за ослобођење Блаца, 5. децембра 1941. године, борбу на Шиљеговцу, 7/8. новембра 1941. године, борбу за ослобођење Рибарске Бање, 12/13. фебруара 1942. године итд. Њихово ангажовање било је различито, од самосталних акција до дејства у саставу одреда.

Потом је формирано још неколико месних десетина у селима на Пасјачи и Белом Камену и месна партизанска чета у Прокупљу. Према излагању Љубинка Несторовића Озрена у Прокупљу је почетком септембра 1941. године изабрано руководсво чете и до краја месеца чета је формирана. У њеном саставу било је око 60 бораца, сврстаних у пет десетина. Командир чете био је Љубинко Несторовић Озрен, заменик командира Живојин Манић Корчагин, политички комесар Бошко Пажин Ливњак, а заменик политичког комесара чете Александар Декић Богдан. Чета је имала 40 пушака, 1 пушкотраљез, неколико пиштоља и неколико бомби.²³¹⁾

На подручју Топлице, крајем 1941. године и почетком 1942. године, било је нешто преко 70 месних партизанских десетина, са око 1.000 припадника. Практично, цело подручје Топлице било је прекривено наоружаним јединицама.

Улога Прокупачке месне партизанске чете у припремању и извођењу напада на Прокупље, 9. октобра 1941. године, била је веома запажена. Чета је учествовала у припреми напада. Прикупљала је податке о размештају непријатеља у граду, његовим утврђењима, правила скице зграда у којима су смештене непријатељске јединице, прикупљала податке о

²³⁰⁾ Исто, стр. 119-120.

²³¹⁾ Љубинко Несторовић Озрен, »Месне партизанске јединице на Југу Србије 1941-1942«, стр. 213.

броју и размештају стражареких места по граду, о правцима кретања патрола итд. У нападу чета је активно учествовала тако што је један број бораца придодат партизанским четама за водиче, док су други одређени за извршење специјалних задатака заједно са партизанима, као што су хватање и хапшење шпијуна, паљење среских архива, преузимање санитетског материјала, евентуално прихватање рањеника итд. Таквом улогом чета је умногоме олакшала акцију партизанским јединицама при ослобођењу града.

После повлачења (Јдред из Прокупља, Прокупачка чета, са читавим саставом, остала је у граду и наставила са акцијама као и раније: прикупљање података о непријатељу и његовој концентрацији, праћење рада колаборациониста,²³² прикупљење потребног материјала и дотурање одреду итд.

Познато је да су четници Косте Пећанца одмах након повлачења партизана из Прокупља почели да концентришу велике снаге, мобилишући сељаке ради разбијања партизанске групације на Пасјачи. На месну партизанску чету у граду нико од њих тада није ни мислио, јер нису ни знали да постоји. Тако је чета могла несметано да настави свој рад, да прати концентрацију четника, организује саботаже и индиректно помаже у разбијању четничке групације.

Неретко, у топличким условима, месне партизанске десетине су ангажоване у акцијама које је изводио Одред. На подручју Топлице највеће ангажовање месних јединица у исто време било је приликом ослобођења Блага, 5. децембра 1941. године. У тој борби ангажовано је преко три стотине припадника месних десетина. Десетине из Шишмановца, Гоиновца, Прекадина, Топанице; Коњуше и неких других села биле су придодате Косаничкој чети, која их је ангажовала за обезбеђење дејстава чете, док је наступала из правца Пребресе. Месне десетине успешно су затварале друм Јанкова Клисура—Блага и нису дозвољавале да непријатељ нападне с леђа јединице које су изводиле напад на непријатеља у насељеном месту. Месне јединице из села под Јастрепцом такође су биле ангажоване на обезбеђењу напада, али на другом правцу: затварале су правац друма од Белољина ка Благу, ослономцем на блачанско гробље. На том правцу месне јединице су издржале јак напад који је споља организовао четнички

²³²> Колаборација (лат. соНаћоШм) сарадња, колаборационисти — сарадници окупатора.

војвода Мика Јастреб. За разлику од месних партизанских десетина из села са десне обале Топлице, које су биле претпочињене Косаничкој чети, од тих десетина је за ову акцију формирана посебна јединица којом су командовали активни партизани.

То је била бројчано најјача групација од свих јединица које су ангазоване у нападу на Блаце. Борци десетина ни у чему нису заостајали за активним партизанима. Након окончања акције све месне партизанске десетине отишле су у своја села. У тој борби један припадник месне десетине из Бреснице је погинуо, а двојица су била рањена. Такође, месне десетине из планинских села Видојевице и Пасјаче биле су ангазоване и придодате Видовачкој и Пасјачкој чети, које су имале важне задатке при ослобођењу Блаца.

Посебно истичемо да су веома значајне акције које су месне партизанске јединице изводиле самостално. На пример, месна партизанска десетина из Доње Речице, почетком 1942. године, пратила је кретање и рад емисира Драже Михаиловића, капетана Драгоја Булаића, и када се на лицу места уверила да он ради против НОП-а и настоји да створи четничку организацију Драже Михаиловића у неким селима испод Јастрепца, ухапсила га је у селу Белокош и спровела у Топлички НОП одред, а штабу је описала његову активност. На саслушању капетан Булаић је признао своју активност и зато је био примерно кажњен. Није редак случај да су месне партизанске десетине у име партизана самостално ноћу спречавале одношење реквизиције, ако не из свог оно из суседног села, да не би били препознати. Било је и примера прикупљања оружја и муниције, паљења општинских архива и уреда који су служили окупатору. Најчешће су те акције извођенје под руководством партијских радника на терену или партизана Одред.

Посебно треба истаћи оне акције у којима су ангазоване месне десетине за обезбеђење слободне територије од наиласка окупатора и домаћих издајника. Такве акције су извођене на друму Дољевац—Прокупље; Прокупље—Мала Плана (у рејону Суве Чесме); на Грџцу; на мосту у Коњуши итд. Неке од тих акција трајале су и више недеља, нарочито у рејону села Бериља и код Суве Чесме. У њима су учествовале месне десетине из више села. Код Бериља и Лукомира, на пример, учествовале су десетине из Растовнице, Бериља, Лукомира,

Влахова, Старе Божурне и др. У заседама код Суве Чесме ангажоване су десетине из Поточића, Мале Планае, Реснице, Дреновца, Губетина, док су на Грпцу биле јединице из Клисурсице, Чубуре, Микуловца, Новог Села, а у Коњуши, на мосту, десетине из Шишмановца, Гоиновца, Прекадина, Смрдана, Доње Топаонице и др., а месне десетине из Широких Њива, Товрљана и других села према Соколовици. Те акције извођене су у периоду децембар 1941 — фебруар 1942. године. Непријатељ је био обавештен о тим заседама, али вероватно не и о томе да их организују и држе месне десетине, мислећи да су у питању припадници партизанских одреда, па је створио претпоставку да су партизански одреди неколико пута бројнији него што су стварно били.

То су само неке акције које најбоље илуструју ангажовање ове компоненте нашег народноослободилачког покрета. Према неким, стварање месних партизанских десетина било је неопходно јер нисмо могли прихватити све који су хтели да дођу у партизанске одреде. То је неприхватљива теза. Стварање месних партизанских десетина била је добро смишљена активност руководства народноослободилачког покрета, што најбоље показују примери у описаним акцијама.

Проблем командовања месним десетинама био је прилично изражен. Наиме, у већини случајева припадници ових јединица били су омладинци који нису имали искуства у командовању. Као што је познато, припадници месних десетина бирани су из круга активиста, углавном од оних који су се определили за НОП, а не од оних који су евентуално служили војску или имали некакав чин. Није било проблема око командовања када је јединица била на стражи, у патроли и слично, али при вођењу јединица у борби било је тешкоћа. Зато кад год су месне десетине биле ангажоване у нападу или одбрани, увек је неко од активних партизана са искуством морао да преузме команду над њима.

Морална и политичка чврстина ових јединица углавном је била на висини. Није се десило, да су месне јединице својим слабим држањем у борби довеле у питање успех партизанских снага у чијем саставу дејствују, или оних којима садејствују. Једном речју, у основи није било разлике између активних партизана и припадника ових јединица. Као и у активном саставу и код њих је од самог почетка уведен политички делегат, а то је обично био члан КПЈ, кандидат за члана КПЈ

или најбољи скојевац. Ауторитет политичког делегата од самог почетка био је на високом нивоу, што значи да је идеја КПЈ о оружаном борби била свестрано прихваћена код свих припадника оружаног дела НОП-а, без обзира да ли су у питању месне десетине или партизански одреди.

ПОЈАВЕ ЗА ОСУДУ

И поред свих атрибута које месне десетине заслужују својим војним и другим успесима и угледом створеним у народу, било је и појава које су биле за осуду. Често су, наиме, житељи појединих села од месних десетина тражили заштиту својих права, пресуђивање у неком спору или сличну интервенцију и ту су се јављале одређене слабости и пропусти. Те слабости су се понекад граничиле са грубим нарушавањем партизанског угледа, а било је и примера да се у име партизанских месних десетина пљачка, као што је био случај у селу Доњој Трнави. У том селу отац и син, Веља и Стојан Јекић, уз помоћ неких назови припадника месних десетина, формирали су пљачкашку групу и у име партизана пљачкали по селима, нарочито где није било месне десетине. Под видом претреса узимане су све вредније ствари, почев од девојачких спрема, па до соли и петролеја. Захваљујући, опет, месним десетинама та пљачкашка група је откривена и њени организатори били су примерно кажњени.

Не често, али било је и злоупотреба партизанског оружја у неким месним десетинама. Тако је месна партизанска десетина из села Меровца на своју руку пошла у суседно село Белогош, наводно да прикупи скривено оружје, али су се њени припадници дали у претрес и уместо оружја узимали су робу, намирнице и друго.

КРАЈ ПОСТОЈАЊА МЕСНИХ ДЕСЕТИНА У ТОПЛИЦИ

У периоду осеке устанка у Топлици, која је настала у рано пролеће 1942. године, нарочито су страдале месне десетине. Скоро сви припадници месних десетина били су познати житељима не само свога већ и суседних села. Наилазак непријатељске офанзиве у Топлици, марта 1942. године и

њене последице прве су осетиле баш десетине. У првом налету непријатеља оне су биле десетковане. Велики број бораца је заробљен, а оружје им је заплењено. Покрет у Топлици остао је без две до три стотине бораца. Тако се та бројна војска нагло осула, што је био велики губитак. Прво, изгубљен је велики број људи, затим доста оружја, а посебан проблем постали су они који су се на неки начин легализовали, а постали делом колебљивци. Народноослободилачком покрету у Топлици доста је требало да се опорави од овог шокантног удара. За непуна два месеца непријатељске офанзиве месне десетине биле су скоро ликвидиране. Већ крајем априла 1942. године скоро да није било ниједне месне десетине у селима Топлице.